

УДК 332.146.2

Сурай А.С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування
Черкаського державного технологічного університету

ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДІЛОВОГО СЕРЕДОВИЩА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ

У статті окреслено основні умови формування, розвитку ділового середовища регіонів України та перешкоди на цьому шляху. Виокремлені ключові умови, що вплинули і продовжують впливати на формування та функціонування ділового середовища регіонів України: природно-кліматичні умови, політичні, правові, соціальні, освітні та інноваційні. Для кожної з умов виокремлені істотні характеристики, що зумовлюють специфіку як ділових традицій, так і українського ділового середовища регіонів безпосередньо.

Ключові слова: ділове середовище, регіони, проблеми розвитку, факторний аналіз, бізнес-середовище.

Сурай А.С. ПРОБЛЕМЫ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕЛОВОЙ СРЕДЫ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ: ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ

В статье обозначены основные условия формирования, развития деловой среды регионов Украины и препятствия на этом пути. Выделены ключевые условия, повлиявшие и продолжающие влиять на формирование и функционирование деловой среды регионов Украины: природно-климатические условия, политические, правовые, социальные, образовательные и инновационные. Для каждого из условий выделены существенные характеристики, обуславливающие специфику как деловых традиций, так и деловой среды регионов непосредственно.

Ключевые слова: деловая среда, регионы, проблемы развития, факторный анализ, бизнес-среда.

Suray A.S. PROBLEMS AND PECULIARITIES FOR FORMING THE BUSINESS ENVIRONMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE: FACTOR ANALYSIS

The article outlines the main conditions for the formation, development of the business environment of the regions of Ukraine and obstacles on this path. Dedicated key conditions that have influenced and continue to influence the formation and functioning of the business environment of Ukraine's regions: natural and climatic conditions, political, legal, social, educational and innovative. For each of the conditions, significant characteristics are identified, which determine the specifics of both business traditions and the business environment of the regions directly.

Keywords: business environment, regions, development problems, factor analysis, business environment.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших і найцікавіших проблем економіки регіонів України є розвиток відносно нового в масштабах історії країни сектору – бізнес-середовища. Актуальною проблемою є необхідність спрогнозувати, передбачити можливі перспективи розвитку ділового середовища регіонів України у всій їх різноманітності. Цю проблему можливо вирішити тільки з позицій розуміння особливостей умов його формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості та закономірності розвитку ділового середовища в країнах світу висвітлено у працях таких зарубіжних учених, як А. Сміт [3], В. Петти [4], Я. Романчук [14] та ін. Формування ділового середовища в контексті розвитку інформаційного середовища вивчав А. Зоткін [13]. Ділове середовище розглядали через призму культурно-ментальних зрушень П.Н. Шихирев [9], С.М. Злупко [15], П.В. Вербицька [18]. Сучасні автори, такі як А.П. Голиков [2], В.М. Литвин [10], В.Я. Білоцерківський [5], П.П. Брицький [11] та інші, доповнюють і розкривають окреслену проблематику.

Постановка завдання. Ми ставимо за мету розглянути особливості формування та розвитку вітчизняного ділового середовища та перешкоди на цьому шляху. Намагатимемося усвідомити ключові умови та їх істотні характеристики, що зумовили формування ділового середовища регіонів України в тому вигляді, в якому воно існує в нашій сучасній дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно виокремити низку особливостей, які краще допоможуть зрозуміти специфіку як ділових традицій, так і ділового середовища регіону безпосе-

редньо. Ми виокремлюємо такі ключові умови, що вплинули і продовжують впливати на формування та функціонування ділового середовища регіонів України, як природно-кліматичні умови, політичні, правові, соціальні, освітні та інноваційні умови. У цьому дослідженні більше уваги приділимо першим чотирьом факторам, таким як природно-кліматичні умови, політичні, правові, соціальні, оскільки освітні та інноваційні умови вже були розглянуті автором у попередніх дослідженнях [1, с. 44-48].

Природно-кліматичні умови. Можна уявити низку українських особливостей, які краще допоможуть зрозуміти специфіку традицій і українського бізнес-середовища й економіки. Почати слід, на нашу думку, з особливостей території і природи, що здійснили вплив на формування менталітету українців і ставлення до базових економічних інститутів.

А.П. Голиков вважав, що природне середовище України більш сприятливе, ніж те, в якому доводилося діяти будь-якому іншому народу [2].

Децю суперечлива позиція щодо клімату і географічного розташування країни простежується в роботі відомого шотландського економіста А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів». У «Введенні» до всього твору він вказує дві умови, необхідні для багатства народу: «по-перше, мистецтво, вміння і кмітливість, з якими в загальному застосовується праця; по-друге, співвідношення між числом тих, хто зайнятий корисною працею, і числом тих, хто нею не зайнятий. Якими б не були ґрунти, клімат або розміри території того чи іншого народу, велика кількість або убогість його річного постачання завжди буде залежати в такому разі від двох умов» [3], причому з цих двох умов він віддає пере-

вагу першій, тобто мистецтву, вмінню і кмітливості підприємливої людини. Однак, аналізуючи можливість водного і сухопутного транспорту, він доходить протилежного висновку про те, що місце розташування країни має дуже важливе значення. Ось що він пише про країни, що не омиваються морями, внаслідок чого не мають морської торгівлі: «вся внутрішня частина Африки і вся частина Азії, яка стоїть далеко на північ від Чорного і Каспійського морів, стародавня Скіфія, сучасна Татарія і Сибір в усі віки знаходилися в такому ж варварському і дикому стані, в якому вони знаходяться і тепер» [4, с. 77].

Таким чином, як справедливо зазначають Я.Й. Грицак та В.Я. Білоцерківський, два головних чинники формування українських цінностей і корінних переконань залишаються постійними за будь-якого правління – схильність до землеробства та надзвичайна працьовитість [5; 6]. Об'єднання людей у боротьбі з природою мали істотний вплив на ставлення до інституту власності та власника, наклавши на нього відповідний морально-етичний відбиток.

Добре відомо, що в Україні, на відміну від Центральної і Західної Європи, не отримало юридичного закріплення римське право власності, що спирається на добре організовану основу юридичних укладень. Саме там багаторічна культура приватної власності розвинула такі якості економічної особистості, як господарський індивідуалізм і економічний раціоналізм. В Україні ж протягом багатьох століть господарство було засновано не на приватній власності, а на своєрідному поєднанні общинного користування землею та влади держави, що виступає в ролі вищого власника. Українській людині властиве переконання, що людина вища за принцип власності. Не випадково український менталі-

тет ідею єдиного права, яка є основою західноєвропейської цивілізації, замінював на ідеали чесноти, справедливості і правди. Це визначає українську соціальну мораль і економічну поведінку.

Ставлення до землі мало свій наслідок – в Україні зберігалася селянська громада зі зрівняльним землекористуванням. Навіть столипінська аграрна реформа, покликана зруйнувати громаду, щоб відкрити шлях фермерському розвитку сільського господарства, не встигла це зробити [7].

Вкоріненість людини на землі і відсутність мобільності, практична неможливість міграції стає гальмом розвитку економічних і підприємницьких відносин. Різним народам, будуючи власний світ, доводиться взаємодіяти з якісно неоднаковим природним середовищем [8].

Дослідження природно-кліматичного чинника викликано необхідністю ретельного вивчення витоків формування ділового середовища. Стає очевидно, що природно-кліматичні умови вплинули на подальше становлення ключових компонентів ділового середовища через економічну культуру, що виникла під впливом природно-кліматичних та географічних умов. У результаті пристосування людей до природно-кліматичних чинників були сформовані певні норми, які досі зберігають свою актуальність для української економіки і ділового середовища (рис. 1).

Як висновок із питання впливу природно-кліматичних та географічних умов на ділове середовище можна навести висловлювання П.М. Шіхірева, який вважає, що географічні умови визначають розташування ділової культури на шкалі «екстенсивність – інтенсивність» [9, с. 45].

Політичні умови. Ретроспективний аналіз відображає циклічний характер існування українського

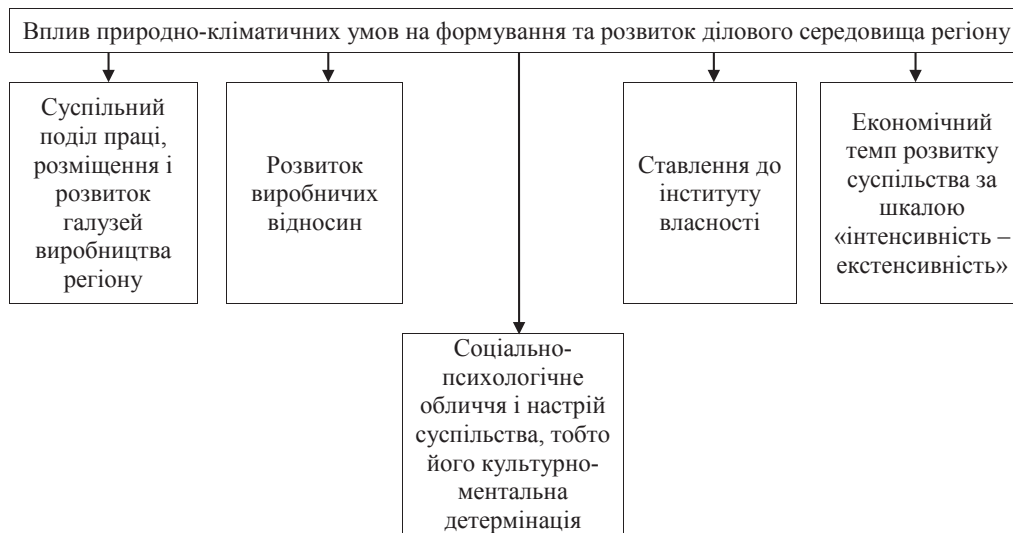


Рис. 1. Істотні характеристики природно-кліматичних умов, що зумовлюють специфіку формування та розвитку ділового середовища регіонів України

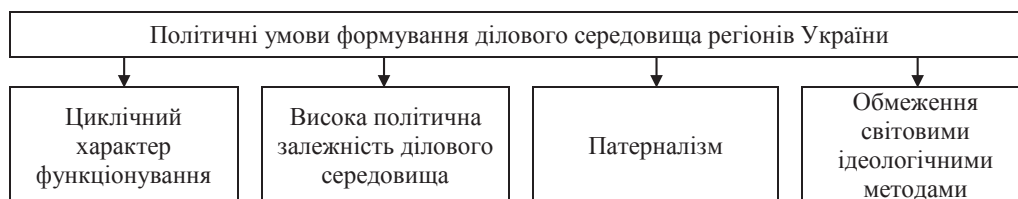


Рис. 2. Істотні особливості політичних умов формування ділового середовища регіонів України

ділового середовища. Обґрунтування цього факту можна дати, якщо звернутися до економічної історії, наприклад, до робіт М. Литвін [10]. Циклічний характер історії українського бізнес-середовища залежить від постійних коливань влади між двома полюсами, або дуальними опозиціями – легалізмом соціальних, економічних і політичних взаємодій (сборний ідеал) і максимально централізованими взаємодіями в межах авторитарної держави (авторитарний ідеал).

Отже, політика держави в Україні впливала на діяльність бізнесмена, визначаючи його становище, ставлення до нього з боку суспільства (рис. 2).

Таким чином, держава дуже жорстко втручалася в економіку України. Це, на думку дослідника Т. Оуена, радше є головною перешкодою здійснення бізнес-функцій, ніж ефективним і динамічним «замінником» приватної підприємливості [11, с. 279-306.].

Специфіка ділової культури господарства України полягала і полягає в постійному обмеженні економічної та громадянської свободи з боку держави, релігійними, ідеологічними та іншими методами. Індекс економічної свободи в Україні в останнє десятиліття (2005-2016 рр.) коливається, згідно з розрахунками американської газети Wall Street Journal і стратегічного дослідного Інституту США Heritage Foundation, в інтервалі 46,9 (2016 р.) – 55,8 (2005 р.). Індекс, розрахований на початку 2011 р., був найгіршим за такими показниками, як інвестиційна свобода та свобода від корупції (-3,0 – корупція зростає). Найбільший спад відбувся в ефективності бюджетних витрат (-8,2) і в свободі трудових ресурсів (-7,7). Щоправда, відзначено зростання свободи бізнесу (+8,4), що пояснюється зменшенням дозвільних документів, необхідних для починання, ведення та закриття бізнесу. Україна в 2009 р. за рівнем економічної свободи займала 152 місце зі 169. Діяльність бізнесменів перебувала в прямій залежності від влади, її економічної політики, правових (податкових) обмежень. Це положення продовжує діяти певною мірою і сьогодні. Як демонструють дані опитувань [12], населення України твердо підтримує позиції домінування держави. На думку психологів, частка патерналістськи налаштованого населення в 2010 р. доходила до 80%, в 2016 р. – до

82%. З погляду теорії залежності від попереднього розвитку, пов'язаної з ідеями відомого бельгійського хіміка І. Пригожина, творця теорії самоорганізації порядку із хаосу, розвиток не є строго визначеним за принципом «іншого не дано». Виокремлюючи переломні моменти (біфуркаційні точки), економісти досліджують якраз моменти вибору якоїсь однієї можливості з наданих альтернатив. У цьому разі на вибір вказує вплив патерналістських цінностей українців, вибір визначається лідером [13, с. 236-244]. Цю думку підтверджує відомий сучасний білоруський науковець Ярослав Романчук: «Україна стала жертвою відразу п'яти нападів: неякісної економічної теорії, негідних політиків, жадібних олігархів, «ушлої» номенклатури і народного утопізму – а нещодавно ще й зовнішньої агресії» [14].

Очевидно, що політика української держави в різні історичні періоди задавала інституційні межі діяльності бізнесмена. Однак політика рідко відрізнялася інноваційною спрямованістю, це положення пов'язане з екстенсивним розвитком економіки, коли на інвестиції грошей практично ніколи не вистачало.

Правові умови. В Україні довгий час було відсутнє законодавство, що захищало корпоративну форму підприємства. Протягом багатьох століть економіка України була заснована не на приватній власності, а на своєрідному поєднанні общинного користування землею та влади держави, що виступала в ролі вищого власника. За висновком С.М. Злупко, в Україні переважала роздавальна економіка [15]. «Протягом історичного розвитку роздавальної економіки створювалися умови для формування суспільно-службового характеру інституту власності». Ознакою суспільно-службового характеру власності у всіх інституційних циклах є відсутність у будь-якої соціальної групи, в тому числі і бізнесменів, всієї повноти прав того чи іншого матеріального або нематеріального об'єкта. Введення інституту приватної власності, закріпленого Конституцією України 28 червня 1996 р., і процеси приватизації не вирішили питання ефективності економіки, держава продовжує виробляти неефективні права власності в інтересах можновладців (рис. 3).

Обов'язковим компонентом ринкового обміну на будь-якому етапі господарського розвитку є певний



Рис. 3. Істотні особливості правових умов формування ділового середовища регіонів України

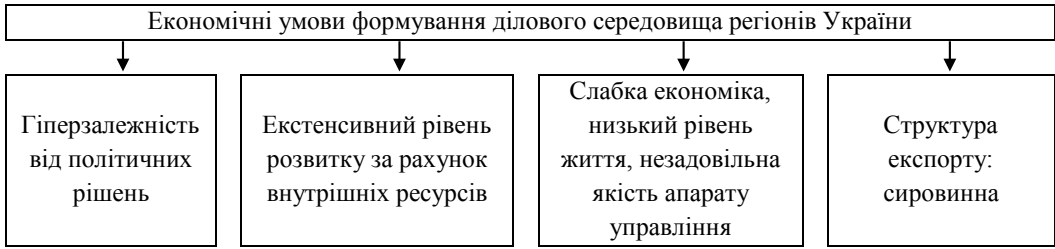


Рис. 4. Істотні особливості економічних умов формування ділового середовища України

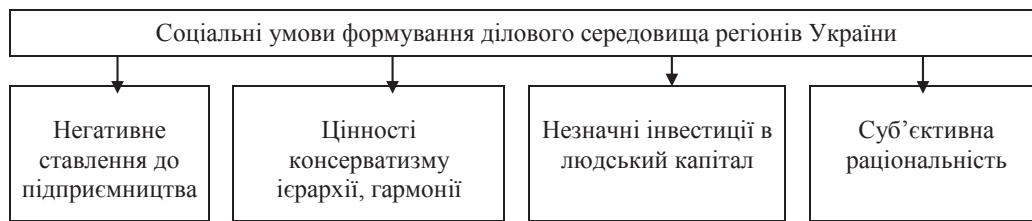


Рис. 5. Істотні особливості соціальних умов формування ділового середовища України

рівень довіри між контрагентами. В Україні була сильно розвинена персоніфікована довіра між контрагентами. Сьогодні рівень довіри в середовищі бізнесменів вчені порівнюють із рівнем довіри в середовищі ув'язнених, тобто він залишається дуже низьким. Також залишається на високому рівні недовіра як до влади, так і до держави (2%).

Економічні умови. Короткий ретроспективний аналіз розвитку бізнес-середовища дає можливість виокремити і зіставити проблеми економіки, які стояли перед Україною в різні історичні епохи. Почати слід, на нашу думку, з історичних аналогій XIX-XX ст. і кінця XX ст., а це трансформація соціально-економічних систем у ринковому напрямі на базі зміни інституту власності. У цій ситуації хотілося би звернути увагу на взаємозв'язок стану ділового середовища і здійснення бізнес-функцій як двох нерозривних сторін економічної динаміки.

Перерахуємо деякі невирішені проблеми економіки України початку XXI ст., які мають певний вплив на ділове середовище. Економіка України і її сектор – бізнес-середовище – гіперзалежні від політичних рішень. Сучасна Україна, як і сто років тому, належить до країн зі слабкою економікою, низьким життєвим рівнем, незадовільною якістю апарату управління (ЯАУ). У 2016 р. за методикою Гарвардського університету (США) підраховали індекс ЯАУ для різних країн. Український ЯАУ = -6 (область деградаційного управління), індекси для Тайваню, Сінгапуру, Японії увійшли в зону найвищого управління (ЯАУ = 8–10) [16]. Україна виявилася однією з небагатьох європейських країн, яка отримала можливість екстенсивного розвитку ринку за рахунок внутрішніх резервів (природних ресурсів). Таким чином, спостерігається і продукується нерозвиненість певних економічних інститутів або спотворення їх первинного сенсу (рис. 4).

Соціальні умови. На розвиток бізнес-середовища та ставлення до нього суспільства впливають деякі риси української ментальності. Передусім це історично сформована і закріплена в культурі установка на колективізм у його общино-зрівняльній формі. Тому до бізнес-середовища було негативне ставлення.

Дослідження всесвітнього огляду цінностей Р. Інглехарт [17], які проводяться вже 25 років і охоплюють понад 65 товариств, демонструють, що країни, де оцінки автономії, рівноправності, майстерності високі, є і найбільш розвиненими. Навпаки, країни з переважаючими цінностями консерватизму, ієрархії і гармонії – здебільшого бідні, їх розвиток стикається з труднощами. До останніх країн належить і Україна. Таким чином, зв'язок між цінностями нації і розвитком ділового середовища регіонів за підсумками даного та інших досліджень можна вважати доведеним. На думку П.В. Вербицької, «загалом цінності традиційної української культури поряд з антицінностями, до яких вона проявляє терпимість, у сучасних умовах непродуктивні. Вони відображають ставлення та інститути архаїчного суспільства з ієрархічною

структурою влади правителя, з аграрно-феодалною економікою» [18, с. 292-301]. Однак слід зазначити, що деякі українські цінності позитивні з позиції розвитку інформаційного суспільства (рис. 5).

Відмінна риса української людини вносить моменти невизначеності в ситуації, пов'язані з економічним вибором. Іншими словами, під час аналізу і впливу на економічну поведінку бізнесмена в Україні необхідно враховувати дещо більшою мірою притаманну йому суб'єктивну раціональність, засновану на особливостях українського менталітету й економічного мислення.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи, підкреслимо, що тільки завдяки вивченню умов становлення об'єкта дослідження можливо з'ясувати певні причини та обставини проблематики, з якою вимушений стикатися сучасний бізнесмен. Доведено, що нагальна необхідність спрогнозувати, передбачити можливі перспективи розвитку ділового середовища регіонів України у всій їх різноманітності може бути вирішена тільки з позицій розуміння історико-факторних особливостей його формування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Сурай А.С. Критеріальний відбір показників функціонування ділового середовища регіонів України / А.С. Сурай // Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету «Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції». – Вип. 23(12). – Том 2. – Херсон: ХНТУ, 2016. – С. 44-48.
- Голиков А.П. Вступ до економічної і соціальної географії: Підручник / А.П. Голиков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: Либідь, 1996. – 320 с.
- Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. – М.: Ексмо, 2007. – (Серія: Антологія економічної думки) – 960 с. – ISBN 978-5-699-18389-0.
- Петти В., Сміт А., Риккардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Класика економічної думки: Антологія. М.: Изд-во ЕКСМО-Пресс, 2000. – 896 с. (Серія «Антологія думки»). – С. 77.
- Білоцерківський В.Я. Історія України: навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 535 с.
- Грицак Я.І. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К., 1996.
- Волковинський В.М., Хоптяр Ю.А. Століпінська аграрна реформа // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2012. – Т. 9: – С. 859.
- Лазанська Т.І. Землевпорядні губернські та повітові комісії // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е – Й. – С. 338.
- Шихирев П.Н. Введение в деловую культуру / Гос. Ун-т управления; Нац. Фонд подготовки фин. и управленческих кадров. М.: ОАО «Типография «НОВОСТИ», 2000. – С. 45.
- Литвин В.М. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: Г.В. Борзяк та ін.]; НАН України. Інститут історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 1. – 696 с.
- Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII – XIX століттях: [монографія] / П.П. Брицький, П.О. Бочан; М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Технодрук, 2011. – 308 с.: іл. – Бібліогр.: С. 279-306.

12. Характеристика України за Індексом економічної свободи // Оф. сайт Heritage Foundation // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/country/ukraine>.
13. Зоткін А. Патерналізм в українському суспільстві / А. Зоткін // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: Аналітичні матеріали / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – Том 1. – 576 с. – С. 236-244.
14. Романчук Я. Капіталізм для України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reed.media/capitalism-for-ukraine/>.
15. Злупко С.М. Історія економічної думки в Україні // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е – Й. – С. 598.
16. Ткачов А.Н., Луценко Є.В. Якість життя населення, як інтегральний критерій оцінки ефективності діяльності регіональної адміністрації // Науковий журнал КДАУ.
17. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in Forty-Societies. Princeton University Press, 1997.
18. Історія української культури: європейський контекст: навч. посіб. / П.В. Вербицька, І.Я. Хома; Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. – 301 с. – Бібліогр.: С. 292-301.